

BO'LAJAK TARIX FANI O'QITUVCHILARINING DIDAKTIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING TARKIBIY VA FUNKTSIONAL MODELI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8149649>

Shertaylakova Gulnoza Bazarovna

JDPU

mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya

Maskur maqolada bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining didaktik madaniyatini rivojlantirishning tarkibiy va funktsional modelini takomillashtirish to'g'risida fikr yuritilgan.

Katil so'zlar

eksperimental, funktsional model, kontseptual, protsessual, didaktik madaniyat, konvertatsiya, modellashtirish

Аннотация

В статье рассматривается совершенствование структурно-функциональной модели развития дидактической культуры будущих учителей истории.

Ключевые слова

экспериментальная, функциональная модель, концептуальная, процессуальная, дидактическая культура, конверсия, моделирование

Abstrack

The article discusses the improvement of the structural-functional model for the development of the didactic culture of future history teachers.

Key words

experimental, functional model, conceptual, procedural, didactic culture, conversion, modeling

Mamlakatimiz iqtisodiy erishgan dastlabki kunlardanoq asosiy e'tiborni zamonaviy ta'lim tizimini yaxshilashga va rivojlantirishga qaratdi. Shuningdek, bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining jamiyat rivojida o'rnini va rolini kengaytirishga qaratildi. Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining didaktik madaniyatini rivojlantirishning tarkibiy va funktsional modelini rivojlantirishga va bo'lajak tarix fani o'qituvchisining didaktik madaniyati takomillashga e'tibor qaratildi. Shuningdek, jarayonni amaliy amalga oshirishga bag'ishlangan bo'lajak tarix fani o'qituvchisining didaktik madaniyatini shakllantirish va ilgari surilgan

gipotezaning samaradorligini eksperimental tekshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik modellashtirishning mohiyati modelni yaratishdir uni bilish, tashkil etish maqsadida o'rganilayotgan pedagogik jarayon pedagogik faoliyat, prognoz qilingan samaradorlik asosiy vazifa hisoblanadi. Bilish haqiqat, uning tadqiqotchi nuqtai-nazaridan tavsifi, hisobga olingan holda faqat pedagogik jarayonning muhim omillari qabul qilinadi, pedagogik modelning tavsiflovchi funksiyasi aniqlanadi. Mukammal ishlash pedagogik jarayonning borishi to'g'risida tadqiqotchi-mantiqiy to'plam modelning tuzilishini belgilaydigan bloklar-uning standartini amalga oshirish funksiyasi hisoblanadi. Modelning protsessual funksiyasi ulanishlarning mavjudligi bilan ta'minlanadi uning tarkibiy elementlari orasida pedagogik modelning maqsadlarini hisobga olish, tahlil qilish ularga erishish imkoniyatlari va samaradorligi prognostik bilan belgilanadi funksiyasi hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, didaktik shakllanishning maqbul modeli bo'lajak tarix fani o'qituvchisi madaniyati bloklar to'plamini o'z ichiga oladi (maqsadli, kontseptual, algoritmik, mazmunli, protsessual, samarali) va ularning aloqalari, kompleks bosqichma-bosqich amalga oshirish,ka samaradorlik va yetkazib berishiga erishishini belgilaydi.

A.N.Dahinning tadqiqotiga asoslanib, shakllantirish jarayonini pedagogik modellashtirish ketma-ketligi kelajakdagi tarix o'qituvchisining didaktik madaniyati quyidagicha tasavvur qiling:

1. Didaktik madaniyatni shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni aniqlash kelajakdagi tarix o'qituvchisi va modelni maqsadli o'rnatish. Bu yerda pedagogik vaziyatning holati va mumkin bo'lgan rivojlanishini tahlil qilish va modellashtirishning maqsadi va natijasini shakllantirish.

2. Maqsadga erishish uchun asosiy g'oyani shakllantirish, yondashuvlarni tanlash, qarama-qarshiliklarni hal qilishga yordam beradigan printsiplar. Ushbu bosqich uslubiy qonuniyatlarni (yondashuvlar va printsiplarni) belgilaydi, kelajakdagi tarix o'qituvchisining didaktik madaniyatini shakllantirish jarayoni, pedagogik va tashkiliy faoliyatni belgilash.

3. Belgilangan maqsadga erishish bosqichlarini mezonlar bo'yicha aniqlash, modellashtirilgan shakllanish jarayonining rivojlanishini aniqlash kelajakdagi tarix o'qituvchisining didaktik madaniyati belgilaydi. Mezonlar to'plami rivojlanish o'quv jarayonining mantiqiy tuzilishi asosida aniqlanadi va bo'lajak o'qituvchilar tomonidan kasbiy tayyorgarlik dasturini o'zlashtirish; vaqt bosqichlarining har birida "qurilish" sodir bo'ladi va professional madaniyatning barcha bosqichlarida shakllanadigan didaktik madaniyat o'qituvchilarning tayyorgarligi va kasbiy faoliyatini takomillashtirish.

4. Simulyatsiya qilingan jarayon yoki ob'ektning tuzilishini aks ettirish, (simulyatsiya qilingan holat) ga erishish uchun zarur. Bu yerda bunga erishish uchun zarur bo'lgan model bloklari to'plami aniqlanadi, maqsad, mantiqiy va pedagogik tuzilmani aks ettirish kelajakdagi tarix o'qituvchisining didaktik madaniyatini shakllantirish jarayonidir.

5. Mexanizmni ta'minlaydigan modelning funksionalligini modellashtirish bo'lajak tarix o'qituvchisi didaktik madaniyatni shakllantirish maqsadiga erishish. Konvertatsiya qilish usullarini aniqlash, didaktik shakllanishning pedagogik jarayonini takomillashtirish bo'lajak tarix o'qituvchisi madaniyati modelning funksionalligini ta'minlaydi va uni pedagogik amaliyotda amalga oshirish imkoniyati takomillashtirish.

6. Yutuqlarni tashxislash, mezonlari va usullarini aniqlash maqsad-bo'lajak o'qituvchining didaktik madaniyatini shakllantirishdir. Kelajakdagi tarix o'qituvchisining didaktik madaniyati mezonlari uning predmet va meta-predmet komponentlari bilan belgilash.

7. Diagnostika paytida taqdim etilgan modelni amalda qo'llash, tahlil qilish va agar kerak bo'lsa, uning tarkibiy yoki funksional komponentlarni ishlab chiqish.

8. Natijalarni umumlashtirish, maqbul variantni taqdim etish kelajakning didaktik madaniyatini shakllantirishning simulyatsiya qilingan jarayoni tarix o'qituvchilari uni pedagogik amaliyotda amalga oshirish tajribasi asosida ishlab chiqish.

Yaratilgan modelning maqsadli bloki normativ komponentni o'z ichiga oladi va ijtimoiy buyurtma, " ehtiyojlari qondiriladigan tomonlarning manfaatlarini aks ettirish sifatida ta'lim tashkiloti faoliyati ", ya'ni ish beruvchining so'rovi, jamiyat kelajakdagi tarix o'qituvchisining kasbiy fazilatlariga, o'zlari kasbiy faoliyat istiqbollari nuqtai nazaridan talabalar va o'qituvchining kasbiy standarti. Normativ hujjatlar va talablar to'plami quyidagilarni ta'minlaydi modelning bashoratli vazifasi tarix o'qituvchisini kelajakka tayyorlashdir o'qitish sifati javob beradigan kasbiy faoliyat mehnat bozori talablari va professional standart talablari didaktik tayyorgarlikni o'rganish maqsadga muvofiqlikni belgilaydi edidaktik madaniyatni shakllantirish jarayonining mazmuni ta'limning yaxlitligini ta'minlaydigan kelajakdagi tarix o'qituvchisi. Bizning fikrimizcha, tarix o'qituvchisining kelajakdagi kasbiy faoliyatini tahlil qilish, professional standart va davlat ta'lim standarti talablari va proektsiyani qurish didaktik tayyorgarlikni ta'minlash uchun quyidagilar zarur:

1. Bo'lajak o'qituvchining didaktik tayyorgarligi mazmunini kengaytirish tarix o'qituvchisining didaktik madaniyati asoslarini shakllantirishdan iborat.

2. Didaktikaning o'quv-uslubiy ta'minotini ishlab chiqish bo'lajak tarix fani o'qituvchisini tayyorlash .

3. Didaktik diagnostika vositalarini ishlab chiqish bo'lajak tarix fani o'qituvchisini tayyorlash.

4. Tarix o'qituvchisining didaktik madaniyatini shakllantirish jarayonini tashkil etish.

Tashkiliy va pedagogik shartlar quyidagilarda aks etadi. Shakllari: ma'ruzalar (kirish, muammoli, umumlashtiruvchi); seminarlar (nazariy va amaliy); pedagogik amaliyot; o'qituvchining maslahati (individual, guruh); talabning mustaqil ishi. Texnologiyalar: ta'limni rivojlantirish; loyihani o'qitish; muammoli o'qitish; o'yin texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya Usullari: taqlid (rolli o'yinlar, ish usuli, loyiha usuli); noimitatsiya (muammoli ma'ruzalar, ma'ruzalar-suhbatlar, murabbiylik ma'ruzalari, provokatsion ma'ruzalar) Vositalar: darsliklar va o'quv qo'llanmalari imtiyozlar (kutubxona fondi); ish dasturlari, muallifning o'quv-uslubiy ta'minoti didaktik tayyorgarlik; diagnostika kartalari; texnik multimedia vositalari ta'lim mazmuni uchun kelajakdagi faoliyat modellari. Aniqlangan bo'shliqlar ta'lim mazmunini yangilash va uni o'zlashtirish orqali bartaraf etish kerak tarkibni optimal tanlangan shakllar, usullar va o'quv vositalari.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining didaktik tayyorgarligi mazmuni uchta yo'nalishni o'z ichiga oladi:

Birinchi, nazariy (o'zlashtirish nazariy bilimlar); amaliy (ko'nikmalarni shakllantirish, ko'nikmalar, vakolatlar); shaxsiy (qadriyatlar, o'z-o'zini rivojlantirish).

Ikkinchi, tashkiliy va pedagogik shart belgilangan shakllantirish jarayonining o'quv-uslubiy ta'minotini ishlab chiqish bo'lajak tarix fani o'qituvchisining didaktik madaniyati. Biz didaktikaning yangi mazmunli elementlarini kiritganimiz sababli tayyorgarlik, keyin uchun o'quv-uslubiy ta'minotni ishlab chiqish kerak shakllantirish jarayonini tashkil etish va pedagogik qo'llab-quvvatlash bo'lajak tarix fani o'qituvchisining didaktik madaniyati. Buni amalga oshirish jarayonida bizning shartlarimiz ishlab chiqilgan va o'quv jarayoniga kiritilgan: uslubiy o'qituvchilar uchun amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha tavsiyalar "didaktika" fan sohasi; ish dasturi, ma'lumotnoma ma'ruzalar, amaliy ishlarni bajarish uchun uslubiy ko'rsatmalar, ishchi o'zgaruvchan intizom uchun daftar "professional o'zini o'zi boshqarish faoliyati.

Uchinchi, tashkiliy va pedagogik shartdidaktik shakllanishning diagnostik vositalarini ishlab chiqish o'quv jarayonini nazorat qilishni ta'minlaydigan

madaniyat, diagnostika, bo`lajak tarix fani o`qituvchisining rivojlanishini boshqarish va o`zini o`zi boshqarish didaktik madaniyat sohasi.

Biz diagnostika vositalari asosida quyidagi tarkibiy qismlarni ishlab chiqdik :

1) tabaqalashtirilgan mezonlar bo`lajak tarix fani o`qituvchisining didaktik madaniyati tarkibiy qismlarining namoyon bo`lishi, talabalar tomonidan didaktik elementlarning bajarilishi asosida aniqlanadi faoliyat. Baholash ball-reyting asosida amalga oshiriladi butun davrda nazorat punktlari natijalariga ko`ra universitetda qabul qilingan tizimlar kasbiy tayyorgarlik;

2) shakllanishning diagnostik xaritasi bo`lajak tarix fani o`qituvchisining didaktik madaniyati didaktik yo`naltirilgan vazifalarni bajarish uchun baholar to`plami (har bir talaba uchun individual);

3) didaktik madaniyat tarkibiy qismlarining shakllanish darajasini tekshirish uchun va bo`lajak o`qituvchining o`zini o`zi rivojlantirish potentsialini baholash. Bu xususiyat ikki tomonlama baholash imkoniyatidagi test-talaba va o`qituvchining o`zi; olingan "ikki tomonlama" natijalarni taqqoslash ta`rifni ta`minlaydi talabaning o`zini o`zi qadrlashi, uning o`zini o`zi rivojlantirish potentsialining etarlicligi.

Didaktik komponentlarning shakllanish darajasini aniqlash madaniyatlar butun davomida har bir talaba uchun individualdir kasbiy tayyorgarlik, ta`limning har bir bosqichi uchun; tashxis qo`yish bo`lajak tarix fani o`qituvchisining didaktik madaniyatini shakllantirishdagi bo`shliqlar ularni tuzatish maqsadi; har bir o`quvchi-bo`lajak tarix fani o`qituvchining individual fazilatlarini, uning kasbiy yo`nalishi va motivatsiyasini aniqlash; o`qituvchi didaktikani takomillashtirish imkoniyatlarini ochib beradi. Kelajakning didaktik madaniyatini shakllantirish uchun biz foydalanayotgan texnologiya bo`lajak tarixi fani o`qituvchilari (ta`limni rivojlantirish, muammoli va loyiha ta`limi, o`yin texnologiyalari) birinchi bo`lib yo`naltirilgan ta`limning faol va faol usulini amalga oshirish. Didaktik va ijodiy takomillashtirish kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirish orqali kasbiy tayyorgarlik vazifalarning yo`nalishi va amaliyotga yo`naltirilganligi, individuallashtirish o`qitish, tadqiqot izlash, pedagogik dizayn va boshqalar.

Rivojlanayotgan ta`lim o`quv jarayonida ustunlikni o`z ichiga oladi reproduktiv faoliyat bo`yicha o`quvchining samarali faoliyati o`qituvchilar asoslilikni ta`minlash zarurligini anglatadi bilim, bir tomondan, o`quvchi tomonidan mustaqil kashfiyotlar qilish imkoniyati. Bundan tashqari, o`quvchilar darajasi har xil bo`lganligi sababli, bilimlar, ko`nikmalar, vakolatlar, elementlar tizimini o`zlashtirish va egallash didaktik madaniyat har bir o`quvchi uchun juda o`zgaruvchan bo`ladi va talab: asosiy tushunchalarni ta`kidlash uchun bilimlarni umumlashtirish va xususiyatlari; turli xil (va ba`zan individual) ilovalar bilimlarni

o'zlashtirish usullari. Muammoli ta'lim: uning asosi o'quvchi uchun zanjir yaratishdir muammoli vazifalar yoki mustaqil yechim bo'lgan ta'lim muammolari to'g'ri harakatlarni izlash orqali (o'qituvchi nazorati ostida) yutuqni ta'minlaydi intizom maqsadlari.

Kelajak uchun qiyin bo'lgan tayyorgarlik xususiyatlari muammoli vaziyatlar bo'lajak tarixi fani o'qituvchilari vazifalari quyidagilardan iborat:

qidiruvda mustaqillikni rivojlantirish orqali mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni keltirib chiqaring qarorlar;

yangi didaktik ko'nikmalarni o'zlashtirish zarurligini keltirib chiqarish, ko'nikmalar, malakalar; ijodiy yo'naltirilgan va qiziqarli bo'lishi;

loyiha ta'limi, asosi bu individual yoki guruhni ishlab chiqish va amalga oshirishdan iborat mavzu doirasidagi o'quvchi loyihalari amalga oshirishda faol usullardan foydalanish bo'lajak tarix fani o'qituvchilari uchun bilimlarni, amalga oshirishni taxmin qilamiz pedagogik amaliyotlar va didaktik yo'naltirilgan fanlar doirasidagi didaktik loyihalar, loyihaning natijasi unga erishish maqsadlari, loyiha tomonidan qo'yilgan vazifalarni hal qilish, uni amalga oshirish sifatini belgilaydi. Mavzular didaktik yo'nalishdagi loyihalar o'quvchilar bilan birgalikda tanlanadi, ularning shaxsiy qiziqishlari va kasbiy yo'nalishini hisobga olgan holda amalga oshiriladi

didaktik bilimlar, agar kerak bo'lsa, ularni to'ldirish va kengaytirish, ularning shaxsiy rivojlanishni belgilaydigan yuqori darajadagi mustaqillikka ega va o'quvchining o'zini o'zi rivojlantirish usuli xisoblanadi.

O'yin texnologiyalari kasbiy amaliyotni amalga oshirish imkoniyatlarini aniqlang o'yin vaziyatlarini yaratish faoliyati orqali axborot izlash zarurati, o'zini o'zi anglash, mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatadi. Professional yo'naltirilgan didaktik davrda o'yinlar o'z-o'zini o'rganishni amalga oshiradi, bu quyidagilarni ta'minlaydi: zarur didaktik bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining tajribasi; motivatsiyasini va qiziqishni rivojlantirish kasbiy faoliyati; ijodiylikni qobiliyatlarni rivojlantirish va professional aloqasini taminlaydi

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari: quyidagilarga imkon beradi tashkilot uchun axborot texnologiyalarining barcha tarmog'idan foydalanishning ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida o'quv faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, bo'lajak tarix fani o'qituvchisining didaktik madaniyatini shakllantirishda biz asosan qo'llab-quvvatlovchi texnologiyalar sifatida foydalangamiz uchun ma'ruzalarni translyatsiya qilish, ma'lumot qidirish, taqdimotlarni yaratish va taqdim etish loyihalar, testlar, diagnostika kartalarini

saqlash va shakllantirishda biz foydalanadigan pedagogik texnologiyalarda keng foydalanamiz.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchisining didaktik madaniyati quyidagilarni ta'minlaydi:

-kasbiy fikrlash va individual fikrlashni rivojlantirishning pedagogik qobiliyati;

-ta'limni mustaqil rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirish va kelajakdagi kasbiy faoliyat, o'z-o'zini boshqarish o'qitish faoliyati;

-bo'lajak tarix fani o'qituvchisining dialektik tafakkurini shakllantirish, kasbiy jihatdan to'g'ri pedagogik qarorlarni qabul qilishni belgilaydi;

- umuman didaktik tayyorgarlikni takomillashtiradi.

Modelni baholash va ishlash bloki natijani baholashni o'z ichiga oladi modelning boshqa barcha bloklarini amalga oshirish-mezonlar, usullar, natija maqsad diagnostikasi-didaktik madaniyatni shakllantirish, mavzu elementlarini baholash orqali va didaktik ta'limning barcha turlari davomida meta-mavzu komponenti faoliyatli (nazariy, amaliy, mustaqil). Jumladan, ishlab chiqilgan didaktik shakllanish modeli kelajakda bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining madaniyati maqsadlar to'plami, metodologik tavsif orqali tarkibiy va funktsional tavsif sifatida taqdim etiladi, didaktik tarkibning asoslari, shakllanish bosqichlari, innovatsiyasi samarali pedagogik texnologiyalarni tayyorlash, qo'llash, talabalarning faol kognitiv faoliyatini aniqlash, diagnostika vositalari tadbiriq etiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining didaktik madaniyatini rivojlantirishning tarkibiy va funktsional modeli bugungi kundagi bo'lajak tarix fani o'qituvchilarini tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi chunki ularning tajriba ko'nikma va malakalarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni

2. Sh.Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib yangi bosqishga ko'taramiz. Toshkent 2017 yil.

3. Брушлинский А. В. Психология мышления и проблемное обучение. М. : Знание, 1983.

4. Leontiev, A.N. (1983) Izbrannye psikhologicheskie proizvedeniya [Selected psychological works]. In 2 vol. Moscow.

5. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991.

6. Полат Е.С. Дистанционное обучение: учеб. пособие / под ред. Е.С. Полат. – М.: ВЛАДОС, 1998.

7. Экология в дидактике и дидактика в экологии / А. Н. Дахин. // Народное образование. – 1997